

GROUP DYNAMIC DEMONSTRATION WITH GRAPHIC MATERIALS AND TECHNIQUES

Petya Uzunova

AMDF- Plovdiv, Republic of Bulgaria, shashak@mail.bg

Abstract: The article draws attention to the current problem of art education in the general secondary school. An experimental pedagogical model for training students of lower secondary level, called the Group dynamic demonstration with graphic materials and techniques, was developed. The aim of the experiment is to enrich the knowledge and skills, to stimulate the interest and motivation of students in the learning process. Approbation of the model allows the acquisition of various graphic techniques and drawing materials and for resolving various pictorial problems. The pedagogical model contains two basic methods - a demonstration and a lecture, which in the learning process are supplemented by other methods. As opposed to the other school subjects, in art education, emphasis is placed on the demonstration due to the peculiarities and specifics of the discipline. It stands out as one of the most important and significant methods, which is described by a number of researchers in our country: O. Zankov, B. Papazov, V. Dimchev, B. Damyanov, Z. Yanakieva. The second method in the concept of Group dynamic demonstration is the lecture. Its application capabilities have a different purpose in the different parts of the lesson, making it suitable for the needs of the pedagogical experiment. Experimental training is accomplished through a combined lesson that is mostly used for its pedagogical abilities to perform the tasks and through the forms of work: by nature, memory and impression. The continuance for each of the topics in the experiment is two class hours, with the opportunity to run in classroom conditions and outdoors. The preparations for the lesson includes: planning the lecture, material and technical support with visualization tools (artistic albums and reproductions). At the end of the training, students are expected to enrich their knowledge of fine arts and graphics, in particular, to develop their spatial construction skills for work in specific genres, materials and techniques. The pedagogical experiment ends with an appraisal of student achievements and proves its positive effect from the impact of the experimental model.

Keywords: demonstration, education, graphic art, school.

ГРУПОВА ДИНАМИЧНА ДЕМОНСТРАЦИЯ С ГРАФИЧНИ МАТЕРИАЛИ И ТЕХНИКИ

Петя Узунова

АМТИИ – гр. Пловдив, Република България, shashak@mail.bg

Резюме: Статията поставя на внимание актуален проблем характерен за обучението по изобразително изкуство в средното общообразователно училище. Разработен е експериментален педагогически модел за обучение на ученици от прогимназиална възраст, наречен Групова динамична демонстрация с графични материали и техники. Целта на експеримента е насочен към обогатяване на знанията и уменията, стимулиране на интереса и мотивацията на учениците в учебния процес. Апробирането на модела дава възможност за усвояване на различни графични техники и материали за рисуване, както за решаване на разнообразни по характер изобразителни проблеми. Педагогическият модел съдържа два основни метода – демонстрация и беседа, които в учебния процес се допълват с помощта на други методи. За разлика от останалите училищни предмети, в обучението по изобразително изкуство, на демонстрацията се поставя акцент, поради особеностите и спецификите на учебната дисциплина. Откроява се като един от най-важните и значими методи, който у нас се посочва от редица изследователи: О. Занков, Б. Папазов, В. Димчев, Б. Дамянов, З. Янакиева. Вторият метод в концепцията за Груповата динамична демонстрация е беседата. Нейните възможности за приложение имат различна цел в отделните части на урока, което я прави удобна за нуждите на педагогическия експеримент. Експерименталното обучение се осъществява чрез комбиниран урок, употребяван най-често поради педагогическите му възможности за изпълнение на поставените задачи и посредством учебните форми на работа: по натура, памет и впечатление. Времетраенето за всяка от темите в експеримента е два учебни часа, с възможност за провеждане при условия в класна стая и открито на пленер.

Подготовката за урока включва: планиране на беседата, материално-техническото осигуряване със средства за онагледяване (художествени албуми и репродукции). В края на обучението, от учениците се очаква да обогатят знанията си за изобразителните изкуства и по-специално за графиката, да развият умения за обемно-пространствено изграждане, както за работа в определени жанрове, материали и техники. Педагогическият експеримент приключва с оценяване на ученическите постижения и доказва позитивния си ефект от въздействието на апробирания експериментален модел.

Ключови думи: демонстрация, обучение, графично изкуство, училище.

Груповата динамична демонстрация с графични материали и техники представлява експериментален педагогически модел за обучение, разработен за нуждите на учебния процес по изобразително изкуство. Разработен е с цел да стимулира и активизира учениците, да повиши ефективността в обучението, което да се отрази на изменението в художественото развитие. Моделът е предназначен за решаване на проблеми от изобразителен характер, насочен към обогатяване на знанията и уменията на учениците, във връзка с познаването и употребата на графичните материали и техники в учебно-практическата работа. Същността на експерименталния модел се състои, в съчетаването на два основни – в допълнение с други методи. Единият – е *демонстрацията*, който е традиционен и сравнително често употребяван в обучението по изобразително изкуство, а другият метод е *беседа*. *Груповата динамична демонстрация с графични материали и техники* се осъществява в експериментален урок, който по същността си е комбиниран.

Според В. Димчев демонстрацията е основа за онагледяване на теоретичните познания и на приложно-практическите задачи. „Нагледността може да бъде „пасивна“ (илюстративна), когато се ограничава само с показване и сетивно възприемане. Много по-голямо значение има „активната“ (оперативна) нагледност, която пряко се свързва с практическата дейност на учениците“⁴⁸. Авторът отбелязва редица ползи от употребата на демонстрацията в учебния процес, подчертавайки разликата между демонстриране на предварително подготвена рисунка и такава, чийто процес на изобразяване, учениците могат да наблюдават непосредствено преди да започнат изобразителната дейност. „Учениците пряко възприемат последователността на изграждането на рисунката- как тя започва, как постепенно се оформя и завършва“⁴⁹.

О. Занков посочва демонстрацията, като един от важните методи на обучение, прилаган при работа с ученици от началното училище. Обикновено се придружава с обяснение. „Тя бива: обща, когато се демонстрира пред всички деца (група или клас), и индивидуална, когато трябва да се помогне на отделно дете да усвои определено умение, еталонна форма и др.; цялостна демонстрация, когато децата трябва да усвоят ново изобразително умение, техника на работа или да се запознаят с конструктивните особености на нов образ, и частична“⁵⁰. Според автора чрез демонстрацията се изяснява начина на изграждане на даден образ в определена последователност, изобразително умение или техника на изпълнение, начина на цветовото полагане, изразните средства, с оглед на идейния замисъл или жанр в процеса на изобразяване⁵¹. Като „ефективно средство за конкретизиране на образните представи на децата, за развитие на комбинативното и вариативното им мислене в обучението по изобразително изкуство е *проблемно-игровата демонстрация* (действен показ)“⁵². Характерното за нея е, активното участие на учениците в изграждането на вариантни образи чрез комбиниране по различен начин на едни и същи изходни форми, модулни или декоративни елементи, предварително изрязани от учителя. Друг нагледен метод, който въздейства по-емоционално употребяван при моделирането, е *провокиращата (негативна) демонстрация*. При нея учителят съзнателно насочва вниманието на учениците към несъстоятелни изобразителни решения моделирайки неправилно по форма отделни части на образа. Децата коригират допуснатите грешки от учителя, което се отразява положително на крайните пластични резултати⁵³. За повишаване на

⁴⁸ Димчев, В. Изобразително изкуство. Методика. София: Просвета, 1993. 208 с., 178.

⁴⁹ Пак там, 179.

⁵⁰ Занков, О., Методи за преподаване на изобразително изкуство в предучилищна и начална училищна възраст, София: Просвета - София, 2005. 64 с., 11.

⁵¹ Пак там.

⁵² Пак там, 14.

⁵³ Пак там.

ефективността на обучението по натурно рисуване при малките ученици се прилага *тестово-проблемният метод*. Употребява се за анализ на модели от натура. Същността на метода се състои, в поставяне на децата в проблемна ситуация, чрез използване на табла с тестово проблемно съдържание. Във всяко табло, съдържащо по няколко рисунки на поставените модели от натура, учениците трябва да изберат само една, в която изображението е вярно и съответства на натурата по даден признак – големина, форма, цвят, взаимно разположение.

Разновидност на демонстрацията, посочена от Занков и прилагана в началното училище, е рисуване върху учебната дъска, с цел да се изясни етап или последователност на „конкретен образ или модели от натура“.

Тестово-проблемният метод, провокиращите (негативни) демонстрации и проблемно-игровата демонстрация в I-IV клас се разглеждат също и от Бл. Папазов, с цел да се развие „образно-логическото, комбинативното и дивергентно мислене в учебно-възпитателния процес по изобразително изкуство“⁵⁴.

З. Янакиева разглежда приложението на демонстрацията в уводната част на комбинирания урок в съчетание с беседа, с цел да се активизира вниманието на учениците към наблюдение на предмети и дидактически табла, репродукции, ученическо творчество. Авторката обръща по-специално внимание на рисуване-то на учебната дъска като разновидност на демонстрацията. „Този метод има изключително значение за нагледно-образното изясняване на учебно-практическите задачи. С редки изключения се употребява почти във всеки урок по изобразително изкуство, като целта чрез него е да се разкрие последователността в етапите на работа, да се конкретизират изискванията за композиционно-перспективното изграждане и строеж на рисунката (големени, пропорции, съотношения, форми на обектите, елементите и частите към цялото), да улеснява възприемането и разбирането на словесната информация“⁵⁵.

Според Б. Дамянов демонстрацията представлява показване на предмети, явления, процеси и дидактически материали. Методът обикновено е придружен с описание, обяснение или протича по време на беседа. Демонстрацията може да се извършва от учителя или от учениците⁵⁶. „Демонстрацията може да бъде различни видове, според адресата, целите, вида на показваното, начина на показване“⁵⁷. „Преподавателят може да демонстрира пред целия клас (фронтално), пред определена група ученици, и индивидуално“⁵⁸.

Фронтална демонстрация се прави, когато всички ученици работят по обща тема. В случай, че определена група ученици работят на тема, различна от останалата част ученици от класа, учителят може да проведе групов демонстрация. Индивидуалната демонстрация се извършва персонално към ученика, когато трябва да му се покаже къде е допуснал грешка и как да я поправи.

Б. Дамянов проучва най-задълбочено проблема за методите на обучение по изобразително изкуство и в частност на демонстрацията. Авторът посочва няколко нейни разновидности според вида на показваното: демонстрация на натурални обекти, естествени явления и процеси; демонстрация на модели; демонстрация на методически табла; демонстрация на репродукции; демонстрация на ученически рисунки или други ученически творби; демонстрация на изобразителна техника; демонстрация на изобразителни похвати; демонстрация на начини на работа с материали, инструменти и пособия; демонстрация на последователност; провокираща демонстрация; проблемно-игрова демонстрация; демонстрация с помощта на апаратура⁵⁹. Изискванията към демонстрацията са: да бъде свързана с ясно определена цел, да се провежда в подходящо време, материалите да са добре подбрани, отговарящи на смисъла на демонстрираното явление. Показваният предмет да бъде типичен и представителен, да се показва така, че да

⁵⁴ Папазов, Б. Изобразително изкуство. Методически постановки I-IV клас на средното общообразователно училище. Фабер, 2014. 200 с., 72.

⁵⁵ Янакиева, З. Педагогическата практика по изобразително изкуство във висшето училище. Пловдив: Имеон, 2011. 159 с., 75.

⁵⁶ Дамянов, Б. Методи в обучението по изобразително изкуство. София: Нова звезда, 2004. 200 с. ISBN 954-8981-54-8, 80.

⁵⁷ Пак там, 81.

⁵⁸ Пак там.

⁵⁹ Пак там, 81- 89.

се възприема пълноценно. Демонстри-раният образец да бъде достатъчно голям, поставен на подходяща височина, фон и разстояние, за да може да се наблюдава от всички⁶⁰.

Вторият основен метод, съставляващ компонент на концепцията за Груповата динамична демонстра-ция с графични материали и техники, е беседата. Беседата е диалогов метод, който се прилага в обучението, за да се получи информация чрез общуване. „Същността на беседата е не само във въпросно-отговорния начин на общуване, а в стимулиране на мисленето и активността на учениците и самостоятелното изказване на мнение, включително развиване на умения за поставяне на въпроси“⁶¹. Беседата е „диалогичен начин за общуване с аудиторията, предоставящ възможности за обратна връзка с „въпросно-отговорната“ си струк-тура“⁶². Според Б. Папазов при уроци за разработване на нови знания е подходяща евристичната беседа, с която се цели „предизвикване на откривателските умения на децата“. За решаване на общопознавателни и изобразителни задачи той посочва употребата на „организираща“ беседа, „проверяваща“ - при систематизи-ране и затвърждаване на знанията, „заклучителна“ – по време на конференс⁶³. Според В. Димчев беседата е широко употребявана във „всички звена на учебно-възпитателния процес: разкриване, обобщаване, система-тизиране и задълбочаване на познанията в определена научна и практическа област, формиране и затвърдя-ване на умения и навици, оценяване на индивидуалните възможности и качества на учениците и равнището на подготовката им в съответната област, проследяване на тяхното развитие и т.н.“⁶⁴. Според автора методът е труден за усвояване, изисква умение за общуване с целия клас, което предполага предварителна подготовка за провеждане. Според О. Занков беседата се използва в уводната част на урока за активизиране на образните представи, впечатления и преживявания, имащи връзка с темата на изобразителната задача, за провокиране на интерес и желание за работа при малките ученици. Прилага се също при анализирани и оценяване на творби на изобразителните резултати, за обогатяване и развиване на знанията и формиране на положителни личностни качества⁶⁵.

В обучението по изобразително изкуство беседата се „ползва самостоятелно и комбинирано с останалите методи в трите части на урока (уводна, основна, заключителна)“⁶⁶. „Значимостта на метода е, в активното усвояване на учебното съдържание, провокиране на учениците за учебен труд, осъществяване на двустранно взаимодействие между учител и обучаеми“ (пак там). Според З. Янакиева спонтанните въпроси на учениците показват проява на интерес и любознателност, желание за споделяне на мнение. Беседата се ползва не само при работа с ученици, но при провеждане на упражнения със студенти. Той е „преобладаващ метод и широко се употребява във всички компоненти на упражнението... открито се поставят двустранни въпроси“⁶⁷. „Много често беседата се използва за поставяне на изобразителни задачи, тъй като тя е удобен начин за изясняването им в детайли, например подходящите материали за работа и начина на тяхната употреба, начина на изграждане на формата и т. н.“⁶⁸.

Успешното прилагане на груповата динамична демонстрация с графични материали и техники в образователния процес се осъществява чрез разказ, беседа, демонстрация, демонстрация на изобразителна техника, демонстрация на изобразителни похвати, демонстрация на начини на работа с материали, инстру-

⁶⁰ Пак там, 89.

⁶¹ Пак там, 58.

⁶² Папазов, Б. Изобразително изкуство. Методически постановки I-IV клас на средното общообразователно училище. Фабер, 2014. 200 с., 68.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ Димчев, В. Изобразително изкуство. Методика. София: Просвета, 1993. 208 с.

⁶⁵ Занков, О. Методи за преподаване на изобразително изкуство в предучилищна и начална училищна възраст, София: Просвета - София, 2005. 64 с., 6.

⁶⁶ Янакиева, З. Педагогическата практика по изобразително изкуство във висшето училище. Пловдив: Имеон, 2011. 159 с., 73.

⁶⁷ Янакиева, З. Интерактивното обучение в професионалната подготовка на студентите по методика на изобразителното изкуство. Пловдив: Имеон, 2017. 294 с., 116.

⁶⁸ Дамянов, Б. Методи в обучението по изобразително изкуство. София: Нова звезда, 2004. 200 с. ISBN 954-8981-54-8, 58.

менти и пособия, корекция и конферанс. Демонстрирането на техника има важно значение за експерименталния модел на обучение, защото показването на „отделни действия и процедури дава възможност ученици-те да придобият ясна представа за начина на изпълнение на техниката“⁶⁹. Посредством демонстрацията на изобразителни похвати учениците научават различни начини за изграждане на изображението. Чрез демонстрацията на начини на работа с материали, инструменти и пособия се разяснява по какъв начин те се използват и едновременно с това се дава информация за техните свойства, възможности и предназначение. Посредством беседата се стимулира активното участие на учениците в решаването на изобразителни проблеми при изпълнение на експерименталната рисунка, относно начините за изграждане на формата, разнообразяването на изразните средства на графичната рисунка, употребата на графичната техника, загатването на материалността на обектите и постигането на завършеност на творбата. За успешната организация и реализация на урока, посредством групова динамична демонстрация с графични материали и техники, е нужно да се спазват някои изисквания:

Експерименталното обучение се осъществява чрез комбиниран урок, като най-употребяван по изобразително изкуство, „тъй като обединява всички по-важни задачи, а именно: да се актуализират и преподават нови знания, да се формират умения и навици в практическата изобразителна дейност, да се направят обобщения и изводи“⁷⁰. Той съдържа три части: вводна (теоретична), основна (практическа) и заключителна. В вводната част се актуализират и систематизират знанията, посредством беседа и се въвежда чрез разказ новото съдържание. Експерименталният модел е предназначен за ученици от прогимназиален етап. Новите знания са от областта на теорията и историята на изкуствата, свързани с живота и творчеството на художници, работили с графичните техники, които се демонстрират и прилагат в практическите занятия. В основната част на урока учениците изпълняват учебните изобразителни задачи, а при необходимост учителят осъществява корекции (коментирани, словесна, директна). Заключителният етап завършва с конферанс, анализ, обсъждане и оценяване на ученическите творби. Педагогическите принципи и подходи са: за нагледност, достъпност, последователност, системност, активност и индивидуален подход. Формите на работа са: по натура, памет и впечатление. Времетраенето на експерименталния модел е два учебни часа, с възможност за осъществяване при условия в класна стая и открито на пленер. Подготовката за урока включва: планиране на беседата, материално-техническото осигуряване със средства за онагледяване (художествени албуми и репродукции), графични материали и предварително подготвена контурна рисунка за осъществяване на демонстрацията. Нагледните средства са съобразени с жанровете и техниките в конкретните теми и с практическите задачи в уроците. Подготовката на учениците включва, набавяне на материали за работа: листове, моливи, гуми, черна и бяла темпера, туш, четки (кръгли или плоски), пера, клечки и т. н.

От приложения експериментален модел на обучение се очакват следните резултати:

- разширяване на знанията за изобразителните изкуства и по-специално за графиката и нейните изразни средства;
- обогатяване на понятийния апарат;
- развиване на умствените процеси: мислене, анализ, наблюдение, памет, и на умение за критично изразяване на мнение по даден проблем;
- развиване на уменията за композиционно-конструктивно и обемно-пространствено изграждане на обектите, техните връзки и отношения в изображението;
- демонстриране на умения за работа в определени жанрове на пластичните изкуства, за отделни графични техники и материали, разнообразяване на фактурите и загатване на материалността на обектите.

Експерименталният модел приложен във формиращия етап на теоретико-емпиричното изследване се осъществява по следния начин. В вводната част на урока учителят провежда беседа за актуализиране на знанията, във връзка с темата на предстоящия урок. Изложението на материала се осъществява чрез разказ, онагледен с репродукции на творби, изобразяващи техниката, с която се осъществява експерименталната рисунка и изпълнението на задачите в практическата дейност. В повечето теми освен репродукции на известни

⁶⁹ Пак там, 83.

⁷⁰ Янакиева, З. Организационни форми на учебна работа по изобразително изкуство. В: *Управленски и маркетингови проблеми в изкуството*. Пловдив: АМТИИ, 227, 2017.

художници се ползват и оригинални произведения на Петя Узунова. В края на уводната част на урока, 10 ми-нути преди практическата дейност, учителят поставя на дъската предварително подготвена рисунка и демонстрира пред учениците начините на работа с избраната графична техника - полагане на различни шрихи, линии и петна, разработване обема и светлосянката на един от скицираните обекти. След това посочва желаете ученик да покаже пред класа употребата на подбраните от него изразни средства за изобразяване на друг обект (предмет) от същата рисунка. По този начин, на дъската се изреждат двама-трима ученика, които разработват линейната скица, подготвена от учителя за даден жанр и техника. Продължавайки нейното изграждане, те демонстрират върху останалите обекти обемната моделировка на формите посредством графичните средства. Размерът на листа в експерименталната рисунка е А4, а материалите са:

- за моливната техника - моливи с различна мекота, графити, твърда и хлебна гума;
- за черно-бялата темперна техника - черна и бяла темпера, плоски четки, палитра и др.;
- за техниките туш, перо и лави - черен туш, различни пера, кръгли четки и др.

Времетраенето на демонстрацията е около 10 минути, по време на която учителят активизира участието с беседа, включваща въпроси за изразяване на мнение. Например: *Как предлагате да се разработи предния план на рисунката? Удачни ли са наситените стойности на сивото за разработване на предния план? Какви трябва да бъдат шрихите в задния план?* След демонстрацията рисунката остава на дъската, за да се ползва като нагледно средство в практическата дейност на учениците.

В практическата част на урока с времетраене около 50 минути учениците работят самостоятелно върху своите рисунки. Преподавателят наблюдава и следи за правилната употреба на материалите, пособията и прилагане на изобразителната техника. При необходимост осъществява корекции, съобразно ситуацията: индивидуално – персонално за грешката на съответния ученик и фронтално – за голяма част от учениците, допускащи едни и същи грешки.

В заключителната част на урока се провежда конферанс за около 10 минути преди края на часа. Осъществява се фронтално пред всички ученици. На дъската се нареждат рисунките с най-добрите и слаби постижения и съвместно с учениците чрез беседа, се анализират и обсъждат резултатите (качества и грешки). Въпросите на учителя имат следния характер: *В кои работи композицията е изградена правилно? Къде забелязвате композиционно изместване? Посочете рисунка, в която застъпването на обектите е убедително и обратно – рисунка, в която застъпването на обектите е неубедително. Къде конструктивното и пропорционално изграждане на предметите е пресъздадено вярно? Забелязвате ли някъде конструктивни грешки? Защо е необходимо да се търси разнообразие в изразните средства? Какво се стремим да постигнем чрез него? Какво може да се направи, за да се разчупи еднообразието в изразителността? В кои рисунки е изобразен предният и задният план? Какво се стремим да постигнем, чрез пространствените планове? Има ли рисунки, където полагането на светлосянката е сгрешено? Къде обемът на предметите е постигнат най-добре? Забелязвате ли разлика в материалността на изобразените предмети? Къде? Загатната ли е материалността на предметите във всички работи? За кои творби на ваши съученици можем да кажем, че посочените задачи са изпълнени. Защо? Какво още трябва да се допълни в незавършените работи?* Въпросите, във връзка с изпълнението на моливната техника включват: *Къде се наблюдава плавно насищане на стойностите? В кои рисунки няма плавно преливане между светлите и тъмните места? Къде се откроява ясно цялостният силует на предметите? В кои творби на ваши съученици той се губи?* Въпросите относно темперната техника обхващат: *В кои ученически творби разнообразието на сивите стойности е най-богато? Къде съответно забелязвате еднообразие? Постигната ли е покривността, характерна за темперната техника? Къде? Покажете онези места, където темперната техника наподобява акварелната? Защо? Какви грешки са допуснати?* Въпросите, по отношение на техниките туш, перо и лави съдържат: *Какво е характерно за изграждането на техниката лави? До коя от познатите ви техники е най-близка? В коя рисунка черният цвят е плътно и покривно нанесен? Къде насищането на стойностите е постигнато плавно, с помощта на прозрачни и лазурни петна? В коя ученическа творба се губи степенуването по светлосила?*

Експерименталният модел на обучение приключва с оценяване на ученическите постижения, в резултат на което могат да се направят следните изводи:

1. Педагогическият експеримент осъществен чрез концепцията за групов динамична демонстрация с графични материали и техники стимулира интереса и желанието за работата на учениците.

2. Изучаването на нови материали и техники допринася за развиване на изобразителните умения и за повишаване на творческите резултати от обучението, което потвърждава и доказва позитивния ефект от въздействието на апробирания експериментален модел.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Дамянов, Б. Методи в обучението по изобразително изкуство. София: Нова звезда, с. 200, 2004.
- [2] Димчев, В. Изобразително изкуство. Методика. София: Просвета, с. 208, 1993.
- [3] Занков, О., Методи за преподаване на изобразително изкуство в предучилищна и начална училищна възраст, София: Просвета - София, с. 64, 2005.
- [4] Папазов, Б. Изобразително изкуство. Методически постановки I-IV клас на средното общообразова-телно училище. Фабер, с. 200, 2014.
- [5] Янакиева, З. Интерактивното обучение в професионалната подготовка на студентите по методика на изобразителното изкуство. Пловдив: Имеон, с. 294, 2017.
- [6] Янакиева, З. Организационни форми на учебна работа по изобразително изкуство. В: Управленски и маркетингови проблеми в изкуството. Пловдив: АМТИИ, 222-232, 2017.
- [7] Янакиева, З. Педагогическата практика по изобразително изкуство във висшето училище. Пловдив: Имеон, с. 159, 2011.

